

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ А.С. МАКАРЕНКА

У статті досліджуються моральні цінності як провідні складові формування духовності особистості в педагогічній системі А.С. Макаренка. Визначається роль ціннісно-орієнтаційної діяльності у процесі формування цілісної свідомості майбутнього вчителя. Подаються результати дослідження моральних цінностей у майбутніх учителів біології та з'ясовуються перспективи дослідження визначеної проблеми.

Глибокі соціальні, політичні та економічні перетворення і зміни, що відбуваються останніми роками в нашому суспільстві, істотно пронизують більшою чи меншою мірою всі напрями його розвитку, в тому числі всі ланки педагогічної освіти вищої школи. Крім того, ці зміни не обминули й студентську молодь, яка перебуває у процесі активного професійного та соціального становлення.

Загальновідомо, що українська система освіти дбає про підготовку висококваліфікованих спеціалістів нової генерації, які би відповідали не тільки державним, а й світовим стандартам з формуванням в них національних і загальнолюдських духовних цінностей.

Сьогодні ми гостро відчуваємо необхідність повернутися обличчям до студентської молоді, до її моральних і духовних цінностей. Адже нинішній студентській молоді нашої держави належить через певний час визначити долю незалежної України, тобто стати провідною силою у сфері управління суспільством.

Метою цієї статті, як складової частини нашого дослідження, є аналіз проблеми моральних цінностей як провідних складових формування духовності особистості.

Теоретичні розробки й методичні поради присвячені проблемі формування духовних потреб особистості активно розроблялася відомими зарубіжними філософами, психологами та педагогами – Д. Карнегі, Я. Корчаком, А. Маслоу, К. Роджерсом, С. Франком, К. Юнгом. Ці автори досліджували духовну та психологічну сутність феномена людини, основи її морального буття, етики взаємовідносин між людьми.

Зазначимо, що проблема моральності досліджується у вітчизняній педагогіці (А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Бех, Р. Беланова, Т. Бутківська, М. Боришевський, В. Киричок, А. Капська, М. Левківський, М. Сметанський, О. Сухомлинська, Н. Сейко, Т. Фасолько, П. Щербань та інші).

Зокрема, у своїй статті, ми хотіли б звернутися до творчої спадщини та неоціненого досвіду А. Макаренка у його соціально-виховних закладах, в яких діти навчалися, виховувалися і працювали.

Творчість Антона Семеновича з кожним роком приваблює все більш пильну увагу світового наукового і педагогічного товариства як у нашій країні, так і за кордоном. І це не випадково. Розроблена ним педагогічна система збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями, положеннями внесла вклад як в теорію, так і в практику освіти і виховання.

Варто зазначити, що підвалинами виховання є система моральних цінностей. Їх формування особливо актуально в період оновлення нашого суспільства. У наш час численні вияви бездушності, моральної безпринципності і навіть злочинності мають єдиний виток – бездуховність. Адже духовний вакуум став ознакою нашого сьогодення.

Духовність – це творча субстанція. Синтез загальнолюдських цінностей: Істини, Добра, Краси, Любові, Волі, які заломлюються через національний дух народу, сприяють культурі моралі поведінки особистості в суспільстві [1]. О. Сухомлинська зазначає, що духовність – це складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вrostання в неї і розуміння як власного надбання [2].

Розробка проблеми цінностей людини має давню історію. Ще в стародавні часи філософи шукали відповіді на питання, що є цінністю, які функції вони виконують, яку роль відіграють у взаємодії суспільства та довкілля [3].

Саме поняття "цінність" досить широке за значенням. На нашу думку, його можна розглядати з психологічної, педагогічної та соціальної точки зору. У філософії, соціології цінністю вважається продукт конкретних історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюється певний комплекс і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності. Цінності стають виховним чинником, завдяки процесу їх перетворення на внутрішні мотиви поведінки особистості [4].

Не випадково через багато тисячоліть дійшла до нас легенда про заклик семи мудреців Стародавньої Греції, які записали на стіні храму бога Аполлона "Пізнай самого себе". Людину не можна силою примусити прийняти моральні цінності, вона повинна прийти до них добровільно, своєю суттю, совістю, діяльністю [1].

Ієрархія цінностей строго індивідуальна. У нашому дослідженні першорядного значення набувають культурологічні цінності, вироблені людством за всю історію його існування. Система підготовки майбутніх учителів має враховувати потреби у зміні ціннісного ставлення до природи, формування в учнів планетарного мислення. На сучасному етапі розвитку суспільства найважливішою цінністю і показником культурного рівня суспільства є стан довкілля, а найвищою цінністю життя на нашій планеті – природа як творець і оберіг життя, яка виплекала найрозвиненішу його форму – людину [5].

Цінність виконує роль регулятора педагогічної діяльності, формує структуру особистості вчителя. Вона виступає певним суспільним еталоном, критерієм виміру педагогічних дій [6]. Формування особистості вчителя як суб'єкта культури починається з моменту фіксації ним проблеми цінності.

Сама категорія "цінність" є необхідною передумовою розуміння вчителем значення природи, її духовних вимірів, а також перетворюється на фактор осмислення педагогічної стратегії в межах загальнолюдських цінностей.

Учені (Г. Андрєєва, Ф. Знанецький, І. Левикін, Т. Парсонс, Є. Соколов) стверджують, що процес формування ціннісних орієнтацій породжує не лише особистісні орієнтири на взаємодію зі світом, але й соціальні установки професійної діяльності. Крім того, окремі дослідники доводять, що ціннісні орієнтації майбутніх фахівців, у нашому випадку педагогів, розвиваються в безпосередній залежності від орієнтацій на спеціальність. Таким чином, екологічні цінності вчителя не лише визначають внутрішню основу його ставлення до природи як до матеріальної і духовної цінності, виконуючи при цьому функції соціалізації, внутрішньої координації, інструментальну, а й здійснюють функцію самовизначення та пошуку.

У процесі формування цілісної свідомості майбутнього вчителя великого значення набуває його ціннісно-орієнтаційна діяльність, у результаті якої встановлюються своєрідні зв'язки й відношення між об'єктом і суб'єктом, виникає об'єктивно-суб'єктивна інформація; це інформація про цінність, а не про сутність. Саме у процесі такої діяльності педагог усвідомлює поліфункціональну цінність природи – і це стає підґрунтям екологічно цінних і професійно значущих орієнтацій. Наділяючи той чи інший об'єкт природи статусом цінності, суттєвої у своїй неповторності, вчитель суб'єктивує цей процес, ніби визнає за ним право на власну думку, і це зумовлює народження екологічно цінних орієнтацій, адже об'єктом орієнтації особистості завжди стають лише ті цінності, які суб'єктивуються в процесі засвоєння.

Таким чином, ціннісне ставлення вчителя до природи стає надійною основою аксіологічного потенціалу, сприяє подальшому педагогічному впливу учителя на ціннісну свідомість вихованців, спрямовує думку педагога на постійний пошук оптимальних шляхів гармонізації духовного світу учнів.

Значну частину духовної сфери особистості складають моральні цінності. Серед них такі, як доброта й гуманність у ставленні до живих істот, природи, справедливість, сумлінність, милосердя, любов до людей, справедливість, милосердя, безкорисливість у стосунках із близькими родичами, друзями, щирість, відкритість у спілкуванні, справедливість, мудрість, правда, працелюбність тощо. Вони є основою всіх вчинків, діяльності людини, мають моральну значущість і впливають на загальне суспільне життя.

І. Бех вважає, що моральна цінність, що набула для людини особистісної ваги, лише тоді стає домінуючою її "Я", коли постійно спонукає до відповідних учинків. Якщо особистість ставитиметься до духовної цінності відсторонено, позитивного результату очікувати марно. І навпаки, цілковите злиття особистості з духовною цінністю надає їй необхідної спонукальної сили [7].

У педагогічній системі А. Макаренка можна виділити дві низки провідних орієнтирів. Перша полягає в тому, що в центрі людина, її гармонійний розвиток, духовність, свобода, відповідальність, обов'язок як сенс життя. Друга є похідною від першої. До неї входять цінності, які потрібні для розвитку людини: гуманне суспільство, активна діяльність (праця, гра, навчання), краса, ідея гармонії людини й співтовариства (суспільства). Зрозуміло, що вищезазначені цінності аж ніяк не вичерпують багатства та різноманітності справжніх цінностей виховання А. Макаренка. Вони лише є моделлю системи аксіологічних орієнтирів, які реалізуються в житті навчально-виховних закладів, якими керував А. Макаренко.

Слід зазначити, що специфічність цінностей А. Макаренка, міститься в розумінні ним подвійної природно-культурної сутності людини. Видатний педагог подолав, з одного боку, однобічність теорій, що пояснюють розвиток людини природними потягами (З. Фрейд), генетичне закладеними властивостями (О. Толстой, К. Вентцель), з іншого – недостатність соціоцентричних концепцій, що розглядають специфіку психіки людини тільки як істоти суспільної (О. Лазурський, Л. Виготський).

Велике значення А. Макаренко надавав проблемі формування особистості. Саме поняття "формування особистості" може вживатися у двох вимірах: педагогічному (як "проекування" особистості), так і психологічному (як її розвиток, його процес і результат). За дослідженнями А. Петровського, педагогічний і психологічний підходи до формування особистості складають нерозривну єдність. Виходячи з концепції "зони найближчого розвитку" Л. Виготського та "перспективних ліній" А. Макаренка, запропонований принцип передбачає своєрідне "забігання вперед" при формуванні особистості вчителя. Спочатку, при опорі на професіограму педагога, здійснюється вивчення вихідного рівня сформованості професійно важливих якостей та визначається зміст тих психологічних новоутворень, які необхідно сформувати (психологічний підхід). Потім через організацію різних видів спільної діяльності створюються умови, які у майбутньому викликають необхідність прояву та розвитку передбачуваних професійно важливих якостей (педагогічний підхід). А. Макаренко досліджено, що діалектична єдність близької, середньої та віддаленої перспективи виступає важливим мотиваційним фактором розвитку особистості [8].

Нами було проведено експериментальне дослідження, яке охоплювало студентів V курсу природничого факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка. Було охоплено 126 студентів, з них 70 респондентів денної форми навчання і 56 студентів заочної форми. Досліджуваним було запропоновано список із 7 моральних цінностей. Їм пропонувалося розмістити запропоновані моральні цінності у порядку від найбільш до найменш значущої. Ранжування здійснювалося на основі середньої арифметичної величини, яке приймалося як цифровий еквівалент сили значущості моральних цінностей для опитаних студентів. Крім того нами вибірково були проведені бесіди зі студентами, які доповнили результати анкетування.

Рангові показники значущості моральних цінностей майбутнього вчителя біології

№ п/п	Моральні цінності	Значущість моральних цінностей (відведене місце)	
		Студенти денної форми навчання	Студенти заочної форми навчання
1	Любов та повага до людей	1	1
2	Милосердя	2	2
3	Доброта	3	3
4	Працелюбність	4	4
5	Безкорисливість	5	5
6	Щирість	6	6
7	Відкритість у спілкуванні	7	7

Аналіз отриманих даних показав, що найвищу значущість для майбутнього вчителя біології відіграють такі моральні цінності, як любов та повага до інших людей, милосердя, доброта, найменш значимими – відкритість у спілкуванні, щирість.

Дані таблиці засвідчують, що для респондентів така моральна цінність як працелюбність не входить до трійки найбільш значущих. Адже вона є однією з найвищих моральних цінностей і є одним з найважливіших виявів високої моральності. Крім того, досліджено, що переважна більшість досліджуваних (86,9 %) серед моральних цінностей, назвали любов та гуманність у ставленні до живих істот, природи. Суттєвої різниці між відповідями студентів денної форми навчання та заочної не виявлено.

Разом з тим, відповіді на запитання "Яка життєва позиція для вас найпривабливіша?" лише 3% респондентів обрали позицію тих, хто "живе заради власного задоволення", 16% – позицію тих хто "вміє зробити все, щоб досягти багатства і слави". Натомість 20% респондентів приваблюють ті, хто "живе заради своїх дітей, рідних, близьких", і ще більше – 52 відсотки – ті, хто "за будь-яких обставин поводить себе достойно". Решта не дала однозначної відповіді. На запитання "Чи вважаєте ви свої знання про необхідні загальнолюдські цінності достатніми?" позитивно відповіли 27 відсотків респондентів, 46 відсотків вважало, що обсяг їхніх знань залишає бажати кращого, 27 відсотків не змогли сказати з упевненістю.

Разом з тим, відповіді на запитання "Якими мотивами й як часто ви керуєтеся, здійснюючи гуманістичну діяльність?" показали, що зазначене благополуччя – поверхове. Адже понад 50% респондентів своїми різноваріантними відповідями продемонстрували, що до "правильних" учинків вдаються, виходячи переважно з пристосовницьких та конформістських міркувань. А 12,7% відверто зізналися, що в своїй поведінці взагалі ніколи не керуються мотивами вищого порядку. Такий розрив між знаннями того, що в ідеалі повинно бути, і тим, що реально доводиться робити, на нашу думку, віддзеркалює фактичну розірваність теперішнього суспільного буття. Вищі загальнолюдські гуманістичні цінності в нашому суспільстві шанувалися й шануються. Однак на різних історичних етапах ці цінності конкретизуються вельми відмінними моральними та соціально-психологічними орієнтаціями. При цьому застарілі заідеологізовані цінності витісняються з молодіжної свідомості швидше. За таких умов молоді люди стають більш приземленими, більш практичними й навіть більш цинічними.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання проблеми. Перспективи її подальшого вивчення пов'язуються з поглибленим аналізом моральних цінностей особистості майбутнього вчителя біології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ішук Н.М. Моральні цінності – провідна складова формування особистості студента // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. – Вип. 3-4 (28-29). – 2004. – С. 182-186.
2. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13-18.
3. Колонькова О. Технології виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи // Рідна школа. – 2002. – № 12. – С. 29-31
4. Ніколенко Н. Виховання ціннісного ставлення до природи у молодших підлітків // Біологія і хімія. – 2002. – № 2. – С. 44-46
5. Порубай Н. Оберігаючи природу, збагачуємося духовно // Рідна школа. – 2001. – № 6. – С. 57-58
6. Тарасенко Г.П. Екологічна естетика в системі професійної підготовки вчителя: Монографія. – Вінниця: РВВАТ "Віноблдрукарня". – 1997. – 112 с.
7. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
8. Макаренко А. С. Тв. – В 7-ми т. – К.: Рад. школа., 1950. – Т. 1. – 480 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.04.2008 р.

Танская В.В. Моральные ценности в педагогической системе А.С. Макаренка.

В статье исследуются моральные ценности как главные компоненты формирования духовности личности в педагогической системе А.С. Макаренка. Определяется роль ценностно-ориентационной деятельности в процессе формирования целостного сознания будущего учителя. Представлены результаты исследования моральных ценностей у будущих учителей биологии, и определяются перспективы исследования обозначенной проблемы.

Tanska V. V. The Moral Values of Pedagogical System A.S. Makarenko.

In the article the moral values as leading component of personality spirituality formation in the pedagogical system of A.S. Makarenko are explored. The role of the value-orientation activity in the process of integral consciousness formation of future teachers is defined. The results of future biology teachers' moral values investigation are presented and the perspectives of the mentioned problem investigation are given.